

Биљешке о занатима у Мостару.

Како у новије вријеме фабрички производи много конкурирају неким од наших заната, то се у многочему почеше мијењати еснафски обичаји, а неки од њих готово се већ и заборавили. Стога сам одлучио да те обичаје овдје прибиљежим, а при овоме опису узеху Мостар у обзир, јер је та варош главни град Херцеговине, па се у њему најпрво и развило занатлијство. Отален се оно раширило и по другим мјестима у Херцеговини, те су тако и обичаји пренешени у друга мјеста.

Занатлијство у првашње доба изгледа ми у неку руку као неко велико занатлијско удружење, којему су били штатути жива ријеч и разни обичаји.

Заната је било разне врсте као: терзијски (кројачки), кундурџијски, опанчарски, зидарски (дунђерски), ковачки, браварски, пушкарски, златарски (кујунџијски), сахаџијски, екмечински (пекарски), ћурђијски, чебеџијски, мутапчијски, дрводјелски, клесарски, бојаџијски, кожарски, бријачки, бачварски и млинарски.

Овдје ми је примјетити, да је народ једне вјере пригрлио једне, а народ друге вјере одет друге занате, те се готово могло за правило узети, да су православни већином били: терзије, кундурџије, дунђери, екмечије, кујунџије, сахаџије, чебеџије, мутапчије, клесари и ћурђије.

Католици су понајвише били: дрводјелци, бачвари, колари, млинари, а у новије доба предузели су и све занате, које су радили православни.

Муслимани су били понајвише: бријачи, седлари, кожари, опанчари, пушкари, нанулари, постолари, а цигани ковачи и калаџије.

Између свију заната најбоље се цијенио терзијски и био је најгоспоскији, јер је тај занат вриједио много у трговини; скоро сваки стари трговац био је понајприје терзија.

„Занат је златан,“ вели народна пословица, па се у првашње доба много и цијенио, ма какав био; једино ковачки и калаџијски био је презрен, јер су га понајвише цигани радили. Колико су били презрени ова два заната види се отале, што ни један ковач или калаџија у Херцеговини није могао добити за жену дјевојку од боље породице; сваки би казао: „Не ћу још са циганима пријатељити“.

У прво доба нијеси могао у Мостару наћи човјека, који није имао ма какав било занат. Ко је имао занат много се више цијенио, него онај који је остао без заната, али је таких мало било. Ево једне народне приповијетке, која нам казује, како се прво занат цијенио. „Био некакав царевнџ, па пође по свијету, да тражи дјевојку, којом би се оженио. Дође у једно мјесто и загледа дјевојку, те је запреси у оца. Отац ове дјевојке рече: „Добро, ја пристајем, само ми кажи какав занат имаш?“ Царевнџ се зачуди томе питању па рече: „Ја сам царевнџ, мени занат не треба.“ — „Е, ништа нисмо ни говорили, кад немаш заната; ја ти кћери не дам, јер све може пропасти, а занат никада,“ рече дјевојчин отац. Царевнџу запела дјевојка за око, па му је жао пустити, те се одлучи да учи какав било занат. Тражио је најлакши занат, који би најпрво научио, те одабра да учи плести ужа. Нађе једнога ужара и код њега ступи на занат. За неко вријеме научи правити ужа, те се упути опет оцу оне дјевојке. Дође тамо и каза му да је научи правити ужа. Овај би задовољан и тим занатом, те му даде кћер за жену. Царевнџ се с њоме вјенча и одведе је кући. Послије смрти његова оца некако се деси, те га народ истјера из земље, а он са женом и дјецом оде у другу земљу.

Живио је неколико година са оним, што је донио из домовине, ништа није радио, а сваки дан трошио, док остаде без игдје ништа. Жена и дјеца траже хљеба, а он нема, те га нужда натјера и поче плести ужа. У томе мјесту није било никаква мајстора, који је знао тај занат, те је за кратко вријеме стекао велико имање. Сјетио се женина оца, те га је благосиљао.“

Ова приповијетка није поникла у народу без тврда темеља, јер је човјек без заната као и без руку.

У народу има много приповиједака о занатима, од којих ћу прибиљежити ову: „Када је путовао св. Саво по земљи, сrete дунђера, гдје носи у торби новце па га запита: „Шта но носиш, мајсторе?“ Овај се побоја да му не заште па рече: „Ништа, носим талаш.“ На то св. Саво, који је знао да су новци, рече: „Хајде талаш ти увијек био.“ За то веле никакав дунђер нема новаца, нити се може обогатити.“ За ћурђију веле да му је занат благословен, јер кад је ћурђију срео св. Саво, гдје носи радњу кући да ради, запита га: „Шта то носиш, мајсторе?“ „Дукате, одговори овај.“ „Хајде дукати ти вазда били“, па га благослови. За то ћурђија има много пара, а мало ради.“

У народу има и пјесама, у којој се спомињу неки занати; ево једне овакове пјесме:

1.

„Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје за терзију,
 не ћу јој га ја.
 У терзије танка игла,
 тања вечера.

2.

Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје за ковача,
 не ћу јој га ја.
 У ковача црне руке,
 црња кошуља.

3.

Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје кундурџији,
 не ћу јој га ја.
 Кундурџија црне ливке,
 а што ћу му ја.

4.

Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје екмечији,
 не ћу јој га ја.
 Екмечија обноћ ради,
 не треба му ја.

5.

Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје кујунџији,
 не ћу јој га ја.
 Кујунџија злато кује,
 ал га не носи.

6.

Мене мајка једну има,
 једну једину,
 Па ме даје за трговца,
 хоћу јој га ја.
 У трговца доста новца,
 још му треба му ја.“

У народу се још и ово чује: „Гледај га па ћеш знати, какав занат има. Терзија је увијек неокрпљен, кундурџија слабих кундура, екмечија руча без хљеба, у дунђера готов се зид оборити и т. д. Ниједан занација нема код себе у реду оно, о чему ради.“

Шегрт.

Сваки занат почима са шегртовањем. Ако би ко желио да научи занат, морао је ићи код кога мајстора. Отац или старатељ довео би га мајстору у дућан, па би рекао:

„Ево ти га, мајсторе, па нека учи. Моје кости, а твоје месо.“ То је толико, као да је рекао: удри, што можеш више, само немој кост пребити. Шегрт је морао три године код једнога мајстора занат учити и безувјетно му се покоравати, а мајстор га је за непослушност и рђаво владање могао казнити тјелесном казном, и ставити га у фалаке¹⁾, а томе се нико није имао права противити.

За читаво вријеме (3 године) док би учио занат, био је шегрт и није имао никакве плате од мајстора, а све је за мајстора радио. Није смио отићи од првога мајстора, нити би га смио који други мајстор узети. Сваки мајстор имао је у своме дућану шегртску касу (сандучић), у коју би се остављао шегртски новац (шегрделук или бакшиш). Овај су шегрделук текли шегрти на овај начин: Када би мајстор направио коме какву ствар, однио би је шегрт муштерији, а за то би добио шегрделук (од 5—20 новч.). Тај шегрделук морао је предати мајстору, а мајстор би га оставио у ту шегртску касу. Ако би мајстор продао какав готов комад радње из свога дућана, шегрт је морао пољубити куња у руку и честитати му купљену ствар. Сад би купац знао шта треба, те би се драговољно машио кесе и дао шегрту његов шегрделук. И то се остављало у шегртску касу.

Овај шегрделук мајстор би дијелио на једнаке дијелове својим шегртима и то пред Бсжић и Васкрсеније. Каква би гдје била радња, беља или слабија, тако би и шегрделук био већи или мањи. Тим би новцем шегрти себи кројили хаљине.

Шегрт никада није смио беспослен бити, увијек је морао бити забављен каквим послом; — ако не би имао ништа радити, наредио би му мајстор, да шкрипи отвореним вратима.

Морао је у томе дућану, гдје учи занат, слушати и покоравати се свакоме од мајстора па све до најмлађег калфе.

Овај који је по доласку био најмлађи шегрт, морао је воду у дућан носити за све, а осим тога код куће слушати мајстора и његову жену.

Никакав шегрт није смио мајстора промијенити, а нити би га други мајстор смио узети, осим у случају, ако би мајстор умро, те његову радњу не би имао ко од његових наслиједити, као брат или син, али обично је било: „Плети kotaц, ко ти и отац“, те би сваки мајстор оспособио у своме занату сина или брата, који би његову радњу наслиједио, те би тако и шегрт морао остати код његова нашљедника, све док би изучио занат.

Када би шегрт тако удовољио три године својој шегртској дужности, онда би молио мајстора да му да тестијер, т. ј. да га прогласи калфом (ишћијом).

мајстора да му да тестијер, т. ј. да га прогласи калфом (ишњијом).

Ако би мајстор увидио, да је шегрт заслужио да му се даде тестијер, онда би му удовољно молби и заказао дан тестијера.

Тестијер се давао овако: Мајстор би послао шегрта да позове неколико мајстора од истога заната, а на првоме мјесту устобашу од тога заната. Казао би им ко зове и у кога, те када ће доћи и ради чега се зову. Обично се тестијер давао свецем или недјељом послије божије службе. Сви који су позвати, на уречени дан дођу у дућан онога, који их је позвао. Пошто се скупе, онда их онај шегрт који даје тестијер почасте, двори их, даје им цигару, каву и ракију, а послије тога печено јање или овна, те уз то још и вина. Ово је све трошак онога шегрта који даје тестијер, те ради тога трошка бивало је случајева, да би њих (шегрта) по неколико заједно давали тестијер, само да их јефтиније запане.

Пошто се лијено почасте, онда мајстор онога шегрта настави овако: „Браћо, ја сам вас позвао, да будете свједоци овоме моме момку (шегрту). Он је код мене учио занат три године, био је поштен, послушан, вриједан и научио се прилично. Од данас ћу му указати плаћу, колико је за мене, па ако пристане, може и даље код мене радити као калфа (ишњија).“ „Аферим, синко, кад си био поштен и вриједан, те те овако твој мајстор хвали. Буди тако и у будуће, па ћеш бити честит човјек,“ повиче му устобаша, а онда му редом честитају сви мајстори, а шегрт се захвали, па најпрво пољуби у руку свога мајстора, па устобашу од тога заната, а онда све присутне мајсторе редом.

Сад се нађе по гдјекоји мајстор, па запита шегртова мајстора: „Кад је он тако био, као што кажеш, колико му обдџајеш давати на годину плаће, па да и даље код тебе ради.“

Шегртов мајстор, ако већ није унапријед остао од чиста конта са шегртом или са његовим старатељем, надјене цијену колико је за њега, као н. пр. 500, 600, 700 гроша на годину.

Ако виде мајстори да му доста нуди, онда га и натјерају, да остане и даље код

¹⁾ Фалаке су углађено дугуљасто дрво, које је на два мјеста близу сриједи пробушено. У те рупе увучен је коноп, коме су крајеви добро причвршћени. Сад кад некога хоће да бију у фалаке, провуку му ноге између конопа и дрвета те замотају дрветом, да се ноге не могу помичати. Двојица држе за два краја, а трећи удара шипком по табанима.

старога мајстора, а ако увиде, да он више заслужује него што му мајстор даје, онда се од њих нађе по гдјекоји његов пријатељ на рече: „Ја ћу му дати на. пр. 700, 800 и т. д. гроша“, те се тако надмећу мајстори један на другога, јер је ту слободно; али послје, пошто пристане на погодбу једнога, није му више слободно мијењати мајстора, док не истекне рок његове погодбе. Њему стоји на вољу и за мању плаћу пристати код онога мајстора, код кога он жели да остане и да ради као калфа или ишћија.

Пошто изађе погођени рок (једна година), онда се он наново годи са својим мајстором или којим другим.

Калфа или ишћија.

Калфом постане одмах по тестијеру и почне примати плаћу од онога, код кога ради. Каже му се: да ради под ишћилук. Сада изгуби право на шегрделук. Више не двори, нити слуша по извани, него ради о занату у дућану. Када су зими дуге ноћи, мајстор му даде радње па и преко ноћи ради код куће, те колико му зада да уради мора урадити, или оправдати за што није урадио онолико, колико му је мајстор задао. И калфу мора шегрт слушати као и мајстора, а калфа мора шегрту показивати и поучавати га у занату, те шегрта и за ухо потегнути за непослушност или га мајстору пријавити.

Калфа добива на руке љепшу радњу и пази како мајстор кроји, те се и у томе поучава, па погдјешто и сам кроји. Слободан је пред мајстором и цигар запалити, и каву за своје паре у дућан донијети па попити. Може и пријатеља у дућан свратити, па га кавом и цигаром почастити о своме трошку, а ако је у интерес мајсторов, онда му је слободно пријатеља и муштерију кавом частити и на мајсторов рачун. Старији калфа у свему замјењује мајстора у дућану, када је овај одсутан из дућана. Пази на ред и посао, продаје, узима омјере и наруџбе и т. д.

Када је навршио три године као калфа (ишћија), онда има право тражити од мајстора, да му дозволи да држи кушаму или пилав.

Кушама или пилав је као и тестијер с малом разликом. На тестијеру се проглашује калфом, а на кушама мајстором. Пилав давају само калфе, који су најмање три године радили под ишћилук. Многome калфи не ће мајстор дозволити, да држи кушаму, ако увиди, да није добро вјешт у своме занату. Тако мора радити под ишћилук још неко вријеме, док се мајстор увјери, да је способан и вјешт у занату, те да може у свему одговарати дужностима, које се изискују од мајстора.

Ако му мајстор дозволи, да држи пилав или кушаму, то је знак да је способан. Онда овај једнога празника или недјеље послје божије службе позове више мајстора и устобашу од свога заната у дућан у коме ради.

Почасти их као и на тестијеру, а његов мајстор износи им и показује калфину радњу, што је тај у стању направити. Пошто мајстори прегледају и оцијене калфину радњу, па ако увиде да је вјешт у своме занату, онда му устобаша заште три плете (2·10 К) за заједнички еснафски фонд. Пошто овај уплати ту таксу, запише га у ред мајстора и даде му ћугљене¹⁾ да пронесе кроз Мостар, да свијет види, како је проглашен за мајстора, и то му је била жива свједоџба.

Мајстор или уста.

Када би који калфа држао пилав или кушаму, те проио кроз Мостар ћугљене, рекло би му се: да је пилавли, т. ј. да је проглашен и оспособљен за мајстора. Сад би му било слободно отворити самосталну радњу од свога заната, што до тада није смио. Слободно му је било држати калфе и примати шегрте, да уче занат. Имао је сва права као и други мајстори и у свему био би им раван.

Мајстор мора бити вјешт у своме занату, те уз то још строг и правичан. Не смије премамљивати у своју радњу туђе калфе и шегрте, јер би био кажњен, а ако би то ипак покушао, онда је губио и углед међу својим еснафима. Мора настојати да повјеренога му шегрта за три године толико научи, да може постати калфом, а калфа да постане мајстором.

Мајсторбаша или устобаша.

Свака врста занатлија изабрали би сваки од свога заната по једнога мајстора, за кога су мислили да је највриједнији и најбољи, те би им тај био устобаша од њихова

¹⁾ Ћугљене су сличне митрополитскоме жезлу, само што о ћугљенима (са пречке) висе сребрени синџирићи, којима су доњи крајеви припојени око средине. Ковали су се од сребра, па би их и позлатили. Како је који еснаф био богатији, тако би и ћугљене биле скупље.

заната. Он за то није имао никакве плате, него је служио као устобаша само за част. Свак га је од његова заната поштовао. Устобаша је радио о своме занату баш као и други мајстори, али је пазио на мајсторе од свога заната: да праведно раде и поступају са својим калфама и шегртима. Калфи и шегрту било се слободно потужити устобашу на свога мајстора, ако им је овај што криво учинио. Устобаша би онда позвао преда се мајстора и калфу или шегрта, те развидио ствар и пресудио им, а ови би се његовој пресуди морали покорити.

Ако би који шегрт побјегао од мајстора, то је мајстор био обвезан одмах јавити устобашу, а устобаша би позвао родитеља или старатеља, да доведе преда њ онога шегрта. Овај би га морао довести, те би онда устобаша позвао и мајстора онога шегрта и још тројицу од онога заната. Онда би испитивао и мајстора и шегрта, те који би био крив, тај би био и кажњен. Шта више чуо сам, гдје би устобаша наредно, да се одвали мајстору по неколико батина, ако би се доказало, да је шегрт имао разлога побјећи.

Осим тога устобаша је измиривао и мајсторе, ако би се што међу се посвађали, те ако би један другоме кварно интерес или нарушавао мајсторску част.

Ако би се који нашао, те би отворио самосталну радњу о занату, а не би био пилави, устобаша је онда слободно смио затворити му дућан и одузети му хајат, а терзији доћи у дућан те за вишу поругу прекрити му терџах бијелијем платном и сјести му на њ, а то је био знак, да није способан и да није још држао пилав или кушаму. Томе се није смио нико противити.

Сваки устобаша од свога заната имао је у дућану еснафску касу, гдје је остављао новац од уплате калфинске, кад би се прогласио мајстором, те добровољне прилоге и разне легате.

Овим би се потпомагале сиромашне и изнемогле занатлије. Давао би се под интерес новац из те касе. Тим би новцем куповали за цркву или манастир разне црквене утвари као: иконе, цвјетове, кандила, чираке, звона, крстове, бајраке и т. д., те се и данас у мостарској цркви и у манастиру Житомислићу на свакој утвари налази натпис, који је еснаф (занат) и када приложио дотичну ствар.

Рачун о приходу и издатку морао је сваки устобаша тачно водити и ујему одбору мајстора предлагати.

Сваки занат имао је и свој бајрак, те би га неко од тога заната носио приликом каке црквене свечаности и литије.

Ни у првашње доба није занатлијство било без надзора више државне власти, а за то је био постављен јахибаба за све занате. Сами султан именовао би јахибабу. Он је имао царски ферман (био је ферманли), да може прегледати све занате, а за то је од државе примао плату. Он је становао у Цариграду, а обилазио је занате и занатлије бар у три године једном.

Кад би дошао да прегледа занате и занатлије, онда би му устобаше сваки од свога заната, подносили рачуне свога еснафскога фонда и давали разна извјешћа у погледу заната. Прегледавао би разне занате, и износиле му се на увид најљепше радње.

Њему би се могли притужити мајстори на устобашу, те ако би он увидио, да је устобаша неправедан и крив, одузео би му власт устобаше а мајсторима би наредио, да бирају другога устобашу.

Кад би јахибаба долазио у Мостар да прегледа занате, а то би се унапријед знало, онда би устобаше сваки са неколико мајстора од свога еснафа изишле преда њ. Ако би долазио из Сарајева, онда би изашли на „Дјевојачку воду“¹⁾, а ако би преко Метковића, онда на „Хаџинску софу“²⁾, те би га тако отпратили до у „Тафану“³⁾ гдје би обично одсједао. У Тафани би се подигао велики зелени бајрак, а пошто би прегледао занате кренуо би даље, и опет би га испратили до горе означених мјеста.

Пир или слава.

Сви занати, које су радили православни, имали су и свој пир или славу. Узеле би занатлије за свој занат по кога светитеља, који би им био заштитник или покровитељ заната, као:

¹⁾ Дјевојачка вода је на сјеверној страни Мостара, далеко 1 км; на тој би се води искупљале дјевојке у првашње доба неким данима у години, као на Ђурђев-дан, Ивањ-дан, Источни петак (први петак по Васкрсенију) те би се купале, умивале и т. д.

²⁾ Хаџинска софа је на јужној страни Мостара, прама духанској фабрици. На тој би се софи скупљале хаџије, када би на њабу полазили.

³⁾ Тафана је за старим мостом, гдје су радили кожари муслимани.

Терзије су имале пир велику Госпојину.

Кундурџије су имале св. Шпиридона.

Чебеџије (Kotzenmacher) и мутапчије св. Саву.

Екмечије (пекари) св. Тодора (Тодорову суботу).

Дунђери св. Тому.

Кујунџије (златари) и сахаџије Цара Константина.

У новије доба узели су ковачи и калаџије св. Тројицу (Тројичин-дан).

Ако пратимо народно предање увидићемо, да су све занатије имале некога темеља, да узму за покровитеља овога или онога светитеља. Терзије су имале пир „Велику Госпојину“ за то, јер веле, да је Богородица шила онај покров, којим је омотано тијело Исуса Христа, када је у гроб положен.

Кундурџије држе за пир св. Шпиридона, јер веле, да је он први од светаца, који је почео носити кундуре и чизме, те су му, веле, и данас чизме на ногама, а тијело се налази у Крфу.

Кујунџије и сахаџије имају пир Цара Константина за то, што је тај цар први пронашао крст, на коме је разапет Исус Христос, па су га они у злато оковали.

Дунђери имају пир св. апостола Тому, јер веле, да је св. Тома први мајстор од дунђера, који се посветио.

Екмечије (пекари) имаду пир св. Тодора (Тодорову суботу), јер веле: „У старо вријеме владао је накав отпадник цар¹) па мрзио христјане, те пред часне покладе нареди, да се заставе све млинице, а пекарима нареди да кухају хљеб прве недјеље поста са млијеком, у намјери да их свију помрси. Анђел се јави св. Тодору, који још до тада не бијаше светац, и рече му све шта је тај цар отпадник наредио: „Него, рече му анђел, кажи вјерним христјанима, да не купују хљеба код екмечија, него нека кувају код куће пшеницу па се њоме хране.“ За то су екмечије узеле св. Тодора за свој пир.“

Када би дошао пир кога заната, онда би устобаша тога заната одредио некога од занатлија, који би за пир купио добровољне прилоге по Мостару. Онда би тај дан била архијерејска служба у цркви. Од онога новца, што би скупили, платили би владики један дукат и свакоме свештенику по четири круне. Осим тога купили би за цркву нужних свијећа и зејтина, што би горело тај дан, а остатак од новца оставили би у заједнички еснафски фонд. Цио тај дан проводиле би занатлије најсвечаније.